

14. **Макмаллин Р.** Практикум по когнитивной терапии. – СПб., 2001.
15. **Носенко Е. Л.** Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції: [Монографія] / Е. Л. Носенко, Н. В. Коврига – К., 2003.
16. **Общая психология** / Под ред. А. В. Петровского. – М., 1986.
17. Петухов В. В. Образ мира и психологическое изучение мышления // Вестник Моск. ун-та. Серия 14: Психология. – 1981. – №4. – С. 15–29.
18. Познавательные процессы: ощущение, восприятие / Под ред. А. В. Запорожца, Б. Ф. Ломова, В. П. Зинченко. – М., 1982.
19. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М., 1988. – С. 8–69.
20. Психология / За ред. Ю. Л. Трофімова. – К., 2001.
21. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии: В 2-х т. – М., 1989. – Т. 1.
22. **Серебрянников Б. А.** Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка. – М., 1970.
23. **Смирнов С. Д.** Мир образом и образ мира // Вестн. Моск. ун-та. Серия 14: Психология. – 1981. – №2. – С. 15–29.
24. **Столин В. В.** Самосознание личности. – М., 1983.
25. **Столин В. В.** Психологическое строение образа мира и проблемы нового мышления / В. В. Столин, А. П. Наминач // Вопросы психологии. – 1988. – №4. – С. 34–46.
26. **Титаренко Т. М.** Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К., 2003.
27. **Чепелева Н. В.** Социокультурные факторы понимания и интерпретации личного опыта / Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / За ред. Н. В. Чепелевої. – К., 2005. – Т. 2, вип. 3. – С. 6–13.
28. **Чепига Л. П.** Развитие Я-концепции в подростковом возрасте в зависимости от способа организации учебной деятельности в начальной школе: Дис. ... канд. психол. наук. – Харьков: ХНУ им. В. Н. Каразина. – 2001.
29. **Шафоростов І. М.** Текст як засіб формування образу світу дитини / Матеріали наук. конф. ф-ту психології за підсумками наук.-дослід. роботи за 2007 рік. – Д., 2008. – С. 23–25.
30. **Швалб Ю. Б.** Психологические формы фиксации жизненного опыта / Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / За ред. Н. В. Чепелевої. – К., 2005. – Т. 2, вип. 3. – С. 14–20.
31. **Atkinson R.L., Atkinson R.C. et al.** Hilgard's Introduction to Psychology. History, Theory, Research, and Applications. – New York: Wadsworth Publishing, 2002.
32. **Beck A.** Beyond Belief: A Theory of Modes, personality, and Psycho-Pathology / P. Salkovskis (Ed.). Frontiers of Cognitive Therapy. – New York: Guilford, 1996. – P. 1–25.
33. **Epstein S.** Cognitive-Experiential Self-Theory // Pervin, Lawrence A. (Ed.). Handbook of Personality: Theory and Research. – New York: The Guilford Press, 1990. – P. 165–192.
34. **Eysenk M. W.** Psychology: A Student's Handbook. – East Essex: Psychology Press Ltd. Publishers, 2000. – 1008 p.
35. **Mayers D. G.** Psychology. – New York: Catherine Woods, 2002. – 936 p.
36. **Plotnik R.** Introduction to Psychology. – New York: Wadsworth, 2004.

Надійшла до редколегії 09.06.08

УДК: 159.955

І. Г. Батраченко

Дніпропетровський національний університет

МІКРОГЕНЕЗ АВТОБІОГРАФІЧНОЇ АНТИЦИПАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Проаналізовано поняття «мікрогенез» та «мікрогенез автобіографічної антиципації», виокремлено основні фази розгортання процесу автобіографічного антиципування та висвітлено чинники внутрішньої та зовнішньої детермінації мікрогенезу автобіографічної антиципації.

Важливість адекватного антиципування особистістю власного майбуття важко переоцінити. З прадавніх часів люди намагалися вирішувати зазначене завдання як самостійно, так і звертаючись до різного роду фахівців, починаючи

© І. Г. Батраченко, 2008

з шаманів та священників і закінчуючи сучасними професійними психологами. Останні на відміну від своїх попередників намагаються не стільки дати готову модель майбутнього, скільки допомогти суб'єкту актуалізувати власні потенції для ефективного пізнання та проектування свого подальшого життєвого шляху. Для реалізації такого підходу потрібно поглиблене знання того, як розгортається процес автобіографічного антиципування, які фази він проходить і які внутрішні та зовнішні чинники впливають на перебіг цього процесу. Іншими словами потрібен психологічний аналіз мікрогенезу антиципування.

Поняття «мікрогенез» досить активно використовується в сучасній психології, однак воно найчастіше вживається у сфері дослідження перцептивних процесів (В. А. Барабанщиков [1], Б. М. Величковский [3]), набагато рідше при вивченні мислення або інших пізнавальних процесів (Т. М. Мамкіна [7]). Дослідники розглядають мікрогенез зазвичай як один із різновидів розвитку психічних процесів у контексті різних масштабів часу: філогенетичного, історичного, онтогенетичного та часу перебігу одиничного психічного процесу. Слідуючи зазначеним традиціям, під мікрогенезом автобіографічного антиципування ми будемо розуміти стадії та закономірності породження, корегування, збагачення та модифікації суб'єктивної моделі власного майбутнього особистості біографічного масштабу, які здійснюються в межах одиничного процесу автобіографічного антиципування.

Дослідженню різних феноменів автобіографічного антиципування як то життєві цілі (І. Мартинюк [9]), життєві плани (В. Панок [16], В. Посохова [12], Т. Титаренко та ін.), життєві перспективи (Ж. Вірна [4], Є. Головаха [5], Є. Миско, Л. Орбан [11], Н. Тарабрина [10; 15], Н. Толстих [17] та ін.) тощо присвячено вже чимало робіт. Однак вони, по-перше, розглядають зазначені явища відносно ізольовано одне від одного. Це цілком можливо й доцільно, але чим більше накопичується даних на аналітичній стадії дослідницького процесу, тим більше загострюється потреба в їх синтезуванні і виході на системний рівень узагальнення розрізненого матеріалу. По друге, зазначені вище феномени в основному досліджувалися як результати, лишаячи поза увагою процес їх породження. З огляду на це метою даної статті і обрано аналіз фаз, закономірностей та чинників мікрогенезу автобіографічної антиципування.

Розпочинаючи аналіз мікрогенезу автобіографічної антиципування, слід зазначити, що суб'єктивна модель особистого майбутнього як результат цього процесу є не тільки продуктом індивідуальної творчості людини. Творення цієї моделі обов'язково спирається на систему соціальних стереотипів життєвого шляху та життєвих перспектив, які людина засвоює в процесі соціалізації. Причому ці стереотипи можуть бути як соціально чи індивідуально привабливими, так і негативними, такими, що засуджуються або ж самою людиною, або ж суспільством.

Отже, суб'єктивна модель особистого майбутнього може бути і більш чи менш якісною асиміляцією зовнішнього заданого стереотипу, еталону життєвого шляху чи то від іншої людини, наприклад, батьків, чи то від соціуму у цілому. Але до асиміляції соціальних стереотипів життєвого шляху приєднується, хоч у мікроскопічній дозі, і момент власної життєтворчості. Внаслідок цього образ особистого майбутнього може набувати тієї чи іншої оригінальності, індивідуальної неповторності. У своєму найбільш яскравому прояві здатність до життєтворчості набуває ступеня, навіть, свого роду таланту. Нерідко також життєві шляхи таких людей стають соціальними еталонами життєвого шляху, взірцем для життєтворчості інших людей.

Такі еталони існують в кожній культурі і субкультурі, у контексті яких певні особистості перетворюються в легенду, а життєві шляхи їх – у приклад для наслідування. У кожній культурі і субкультурі є свої моделі блискучого життєвого шляху, звичайного і нікчемного. Засвоєння цих моделей і є одним з найважливіших моментів соціалізації.

Інтенсивність процесу автобіографічного антиципування не є однаковою на різних стадіях онтогенезу. Вона суттєво загострюється в періоди вікових криз, а також під час істотних змін умов життя. По суті, кожна вікова чи життєва криза – це є також і криза життєвої програми та життєвих перспектив особистості.

У віковому аспекті піки автобіографічного антиципування падають на підлітковий вік та ранню юність, кризу «середини життя» та кризу інволюційного періоду. Саме в цих етапах онтогенезу людина підіймається над повсякденним світосприйманням, переглядає своє минуле, підводить життєві підсумки, а також перепроектовує суб'єктивну модель свого майбутнього, свою життєву перспективу і життєву програму.

У процесі автобіографічного антиципування можна виділити кілька етапів. Перший з них – це актуалізація футурогностичної потреби, виникнення чітко чи слабо усвідомленого бажання знати в тому чи іншому аспекті, у тому чи іншому часовому чи просторовому локусі, у тому чи іншому імовірнісному та ціннісному вимірі. Характер актуалізації футурогностичної потреби, її структура значною мірою визначають і характер перебігу антиципування на наступних етапах. Ще одним важливим моментом першого етапу є актуалізація власних антиципаційних здатностей та оцінка своєї спроможності задовольнити наявну футурогностичну потребу.

Якщо суб'єкт відчуває достатню спроможність розв'язати футурогностичну задачу власними силами, то він переходить до наступного етапу. Якщо ж він відчуває брак такої спроможності, то виникає та чи інша ступінь фрустрації, інколи досить болісної, тривожної. Наслідками цього можуть бути як діяльність, спрямована на вдосконалення власних антиципаційних здатностей, пошук та засвоєння відповідних знань, антиципаційних прийомів, так і відмова від спроб пізнати майбутнє. Іншим варіантом може бути звертання до сторонньої допомоги, питання поради у більш досвідчених людей або ж скористання послугами найстародавніших спеціалістів з біографічного прогнозування: гадалок, астрологів, хіромантів і т.п.

Другий етап полягає в збиранні необхідної інформації, передантиципаційному інформаційному орієнтуванні. Тут треба зауважити, що при багатьох пралогічних та теологічних різновидах біографічного антиципування ця фаза може бути, по суті, відсутньою. Так є при гаданні на картах, яснобаченні, пророцтві. Дуже умовно також збиранням інформації можна назвати встановлення дати народження при побудові астрологічного гороскопу, вивченні ліній руки при хіромантичному гаданні. Більш схоже на збирання інформації спостереження за прикметами, снами.

Найбільш розгорнутим збирання інформації буває, коли автобіографічне антиципування здійснюється за логічним типом. Сюди входить і вивчення життєвої ситуації, в якій знаходиться людина, різних обставин та людей, які можуть вплинути на те, як складається доля суб'єкта. Сюди входить також і вивчення та оцінка суб'єктом самого себе, своїх здібностей, характеру, потреб, а також пригадування та систематизація інформації про свій життєвий шлях. Масив інформації, яка може бути отримана вказаними шляхами, може бути надзвичайно об'ємним з точки зору людських можливостей щодо переробки інформації. З іншого боку, і потреби у вихідній інформації, потрібній для логічного автобіографічного антиципування, також є надзвичайно великими. Тому будь-який процес автобіографічного антиципування зрештою перебігає на основі неповної інформації. Зрозуміло, міра такої повноти і неповноти є досить різною. Але на успішність антиципації тут впливає не стільки кількість, скільки зміст і структура інформації, міра її суттєвості, прогностичної цінності.

Третій етап – це переробка вихідної інформації. При логічному антиципуванні вона здійснюється на основі логічних умовиводів як свідомого, так і інтуїтивного характеру. У пралогічній антиципації з цією метою використовуються інші

процедури, наприклад, астрологічні обчислення в астрології, тлумачення ліній руки в хіромантії тощо. Для логічного автобіографічного антиципування характерно також є те, що воно не обмежується особистим майбутнім, а тільки центрується навколо нього. Так, неможливо адекватно зантиципувати свій власний життєвий шлях, не вдаючись зовсім до антиципування життєвого шляху близьких людей. Недаремно, наприклад, раніше супутника життя, чоловіка чи жінку, в народному фольклорі називали долею.

Цим, по суті, підкреслювалось, що долі близьких людей, а особливо чоловіка і жінки, тісно пов'язані одна з одною і значною мірою є взаємозалежними. Не може також автобіографічне антиципування бути адекватним і без певного мінімуму, і політичного і економічного, і взагалі соціального передбачення, бо життєвий шлях пролягає на фоні тих чи інших суспільних умов і зміна цих умов може суттєво відбиватися на долі індивідуальної людини. Таким чином, адекватне антиципування особистого майбутнього повинно виходити далеко за межі особистого, що ще раз говорить про складність цього психічного процесу.

Окрім того повинно бути врахованим і соціальне тло (контекст), на якому буде пролягати життєвий шлях особистості. Тому автобіографічне антиципування, щоб бути ефективним, повинно поєднуватися з політичним, економічним, соціальним тощо.

Четвертий етап – це формування прогнозу, плану чи мети, оформлення суб'єктивної моделі особистого майбутнього. Те, як і в якій формі це буде зроблено, значною мірою визначає цінність моделі особистого майбутнього для прийняття життєвих рішень. Так, чим більш загальним є формулювання змісту майбутнього, тим менший ризик помилитися. Саме тому гадалки та астрологи намагаються давати якомога загальніші і до того ж якомога багатозначніші прогнози (далека дорога, казенний дім). У цьому вони інколи демонструють таку майстерність давати настільки широкі і багатозначні передбачення, що під них можна підвести потім майже будь-яку подію. Але чим загальніший та багатозначніший прогноз, тим менше користі він дає для прийняття рішень. Тому бажано, щоб передбачення, плани і цілі мали якомога більшу конкретність та однозначність. Це не тільки створює більш сприятливі умови для прийняття рішень, але й підвищує рівень мотивації проспективно спрямованої діяльності. Так, у багатьох працях з психології бізнесу підкреслюється, що надто розмита постановка мети суттєво знижує ефективність роботи.

П'ятий етап полягає у використанні суб'єктивної моделі майбутнього в діяльності. Це створює умови для оберненого зв'язку в структурі автобіографічного антиципування, її вдосконалення, корекції образу майбутнього шляхом його практичної апробації. Щоправда, далеко не кожний процес автобіографічного антиципування досягає цієї стадії. Деякі так і залишаються мисленною грою з майбутнім.

Але культурогенний вплив з боку суспільства є не однорідним щодо різних індивідів. Причиною тому є неоднорідність самого суспільства, неоднаковість положення, яке займають у ньому окремі його члени. Проте навіть і однорідний культурогенний вплив призводить до різних наслідків у залежності від індивідуальних особливостей людини.

Вплив суспільства на автобіографічну антиципацію особистості значною мірою залежить також від його стану, в якому воно знаходиться: період стабільності чи період кризи. В останньому випадку утруднення автобіографічного антиципування стають значно поширенішими. На думку І. Кононова, в умовах кризового стану суспільства більша частина населення взагалі приречена на «ситуаційне пристосування, весь час убачаючи загрозу майбутньому» [7, с. 71].

Ю. Саєнко відмічає відмінності автобіографічного антиципування особистості в тоталітарному і демократичному суспільстві. Знаходячись у суспільстві ста-

більших широких прав і свобод, громадяни мають набагато більші можливості самочинно вибудувати своє близьке та віддалене майбутнє. Але в українському перехідному суспільстві, за даними соціологічних опитувань, спостерігається 15–20 кратне зменшення дальності планування свого життя громадянами. За радянських часів більшість населення будували життєві плани на 7–8 років наперед, а в незалежній Україні – на півроку. При цьому 80% українців взагалі відповідають, що живуть сьогоднішнім днем [13, с. 196].

На сьогодні у психології отримано чимало цікавих даних щодо детермінації рівня розвитку автобіографічної антиципації різними чинниками. Наприклад, встановлено взаємозв'язок рівня розвитку автобіографічної антиципації з віком та фінансовими можливостями суб'єкта. Так А. Фенько зазначає, що багаті та люди похилого віку більш стурбовані своїм майбутнім, ніж молодь та бідні. [18, с. 51]. «Злиденні не думають про майбутнє» – пише Ю. Саєнко [13, с. 204]. «Збереження, резервування, часова перспектива – підкреслює О. С. Дейнека – характеристики психології благополуччя і багатства. Психології бідності властиві поточні часові переваги, коли живуть сьогоднішнім днем, не утруднюючи себе відповідальністю за майбутнє дітей, онуків, країни» [6, с. 37].

На рівень розвитку автобіографічного антиципування можуть впливати психічні травми. Є широке коло фактів про так зване «укорочення майбутнього» у жертв військових, техногенних та природних катастроф. Н. В. Тарабріна звертає увагу, що травма спрямовується зазвичай у майбутнє і травматичною є не стільки сама ситуація, скільки суб'єктивні уявлення про її наслідки (погішення здоров'я, смерть) [15, с. 14].

Можна виокремити й низку інших чинників, які так чи інакше впливають на розвиток та функціонування автобіографічної антиципації як здатності особистості, що і буде висвітлено у подальших публікаціях.

Загалом же мікрогенез автобіографічного антиципування складається з таких фаз:

1. Актуалізація футурогностичної потреби, власних антиципаційних здатностей та їх самооцінка. У разі спроможності розв'язати футурогностичну задачу власними силами суб'єкт переходить до наступного етапу, а в іншому випадку може виникати як діяльність, спрямована на вдосконалення власних антиципаційних здатностей, так і відмова від спроб пізнати майбутнє або ж звернення до сторонньої допомоги в тому числі і професійної.

2. Збирання необхідної передантиципаційної інформації щодо наявної життєвої ситуації, різних обставин та людей, які можуть вплинути на долю суб'єкта, вивчення та оцінка самого себе, пригадування та систематизація інформації про свій життєвий шлях тощо. При багатьох пралогічних (ворожіння, ясновачення) та теологічних (пророцтво) різновидах біографічного антиципування ця фаза може бути майже відсутньою або дуже умовною.

3. Переробка вихідної інформації чи то на основі логічних умовиводів свідомого та інтуїтивного характеру, чи то за допомогою пралогічних процедур: астрологічних обчислень, тлумачення ліній руки тощо.

4. Формування прогнозу, плану чи мети, оформлення суб'єктивної моделі особистого майбутнього.

5. Використання суб'єктивної моделі майбутнього в діяльності, вдосконалення й корекція образу майбутнього шляхом його практичної апробації або ж трансформація автобіографічного антиципування у пасивну мислену гру з майбутнім.

Бібліографічні посилання

1. Барабанщиков В. А. Системная организация и развитие психики // Психол. журн. – 2003. – Т. 24. – № 1. – С. 29–46
2. Васильева О. С. Изучение основных характеристик жизненной стратегии человека / О. С. Васильева, Е. А. Демченко // Вопр. психол. – 2001. – № 2. – С. 74

3. **Величковский Б. М.** Когнитивная наука: Основы психологии познания: В 2 т. – Т. 1. – М., 2006.
4. **Вірна Ж. П.** Життєві та професійні перспективи в структурі особистісної саморегуляції // Психологія – К., 2002. – Вип. 15. – С. 22–31.
5. **Головаха Е. И.** Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение старшеклассников. – К., 1988. – С. 144.
6. **Дейнека О. С.** Динамика макроэкономических компонентов образа денег в обыденном сознании // Психол. журн. – 2002. – Т. 23, № 2. – С. 36–46.
7. **Кононов І.** Адаптаційні та адаптуючі стратегії поведінки міських жителів Луганщини за умов суспільної кризи (за результатами вивчення масової свідомості) // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 1999. – № 2. – С. 70–88.
8. **Мамкина Т. М.** Макро – и микрогенез опосредствования. Автореф... канд. психол. наук. – М., 2007.
9. **Мартинюк И. О.** Жизненные цели личности: понятие, структура, механизмы, формирование. – К., 1990. – 112 с.
10. **Миско Е. А.** Особенности жизненной перспективы у ветеранов войны в Афганистане и ликвидаторов аварии на ЧАЭС / Е. А. Миско, Н. В. Тарабрина // Психол. журн. – 2004. – № 3. – С. 43–51.
11. **Орбан Л.** Життєва перспектива особистості: акмеологічний аспект аналізу // Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника. Зб. наук. пр.: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ, 1996. – Ч.1. – С. 14–25.
12. **Посохова В.** Інтернет-середовище і формування гендерної ідентичності в процесі життєвого планування // Соціальна психологія. – 2005. – №4. – С. 153–162.
13. **Саенко Ю.** Игра в будущее // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2003. – №2. – С. 191–206
14. **Сергиенко Е. А.** Антиципация как принцип психического развития // <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/38856>
15. **Тарабрина Н. В.** Основные итоги и перспективные направления исследований посттравматического стресса // Психол. журн. – 2003. – Т. 24. – № 4. – С. 5–19.
16. **Титаренко Т.** Прогнозування й планування життєвого шляху // Основи практичної психології / Т. Титаренко, В. Панок, Н. Чепелева. – К., 1999. – С. 177–190
17. **Толстых Н. Н.** Программа развития временной перспективы и способности к целеполаганию для учащихся 15–17 лет // Руководство практического психолога: психологические программы развития личности в подростковом и старшем школьном возрасте. – М., 1995. – С. 61–73
18. **Фенько А. Б.** Проблема денег в зарубежных психологических исследованиях // Психол. журн. – 2000. – № 1. – С. 49–61

Надійшла до редколегії 04.02.08

УДК: 159.922.1

І. А. Горбач-Кудря

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова

СТАТЕВОРОЛЬОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ В АСПЕКТІ ВАРТОВОЇ СЛУЖБИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Розглянуто статоворольову ідентичність в аспекті вартової служби у Збройних силах України. Зроблено поняттєве визначення статоворольової ідентичності, її структурних компонентів в аспекті виконання військовослужбовцем обов'язків чатового та оцінювання її ваги на рівні інших чинників, що сприяють виникненню у військовослужбовця такої інтегральної властивості, якою є психологічна готовність до несення вартової служби у Збройних силах України.

Проблемі статоворольової ідентичності присвячена чимала кількість робіт. Попри те, що вона є доволі дискусійною, на чому наголошують дослідники гендерного питання: Т. В. Говорун, Т. В. Зайчикова, Л. М. Карамушка, О. М. Кікінеджи, С. Д. Максименко, Д. В. Сутрін, Е. Шоре, Julien Dutant, Céline Gourdin, Sandrine Teixido та дослідники питання «ідентичності»: Т. С. Воропай, П. І. Гнатенко,